

Pilinszky János: Négy soros (Szövegelemzés)

A feladat nem könnyű. Egyrészt a (mű)elemzés elég reménytelen dolog. Ezt maga a költő is kifejtette a Hamlettel kapcsolatban: „Kielemezhetetlen. Azt, amit mond, azt még elemezhetjük, de amit ugyanolyan erővel *nem* mond, azt hogy elemezzük? ... Ha tökéletesen ki tudnám elemezni, nem lenne mű” (*A költői jelenléte*. Az interjút a költővel Domokos Mátyás készítette. In: Beszélgetések Pilinszky Jánossal. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1983. 103). Fokozottabban érvényes ez egy versre, különösen egy ilyen rövid „gyökvers”-re (vö. FÜLÖP LÁSZLÓ, Pilinszky János. Bp., Akadémiai Kiadó, 1977. 148–9). Másrészt pedig Pilinszkynek ezt a versét is sokan elemezték már (például TAMÁS ATTILA, Irodalom és emberi teljesség. Tanulmányok, kritikák. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973. 400; FÜLÖP LÁSZLÓ, i. m. 151–5; PETŐCZ ANDRÁS: Nyr. 111 (1987): 52–6; NEMES NAGY ÁGNES, Szöke bikkfák (Verselemzések). Bp., Móra Könyvkiadó, 1988. 89–97; TÜSKÉS TIBOR, Pilinszky Jánosról öt tételben (1971) In: Mérték és mű. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980. 232–45; UŐ, Költészet és metafizika (Pilinszky Jánosról). A Tiszatáj diák-melléklete 3. 1992. december 15.; UŐ, Pilinszky János. Bp., Kráter Műhely Egyesület, 1996. Második kiadás. 84–9; VAJDA ANDRÁS, Grammatikai viszonyok esztétikai funkciója újabb költészetünkben. In: Jelentés tan és stilisztika. Ny tudÉrt. 83. sz. Bp., Akadémiai Kiadó, 1974. 635–40), a jelenlegi elemzés nem is annyira eredményeiben tér el ezektől, mint inkább megközelítési módjában.

Közhely a nyelvészeti szakirodalomban, hogy a szavak (lexikális szó) a mondatban, a szövegösszefüggésben nyerik el aktuális jelentésüket, s válnak — vagy válhatnak — a közömbös szavakból pozitív vagy negatív stílusértékűvé. Ebben a stílusértékváltásban szerepe van — vagy lehet — az egyes nyelvtani elemeknek is. Lássuk, hogyan!

1. A cím: *Négy soros*. Ha a szövegre nézünk, valóban négy sort látunk, tehát nem lényegkiemelő cím, nem nyomatékosító, mintha a költő azt mondaná, hogy nincs ebben a versben semmi különös. Ez a cím is olyan „semmitmondó”, mint a *Kétsoros*, a *Költemény* vagy a *Két szonett* (vö. ANGYALOSI GERGELY, A meghatározás agóniája (1981) Pilinszky Költemény című versének elemzése. In: A

költő hét bordája. Debrecen, Latin Betűk, 1996. 202–5; PETŐCZ, i. m. 53). A szöveg ismeretében természetesen adhatnánk más címeket, például: *Rémület, Az áldozat, Magányban, Huszadik századi Krisztus* stb., de ezzel igen nagy mértékben csökkentenénk a vers hatását, hiszen mondtunk valamit, amivel a vers egyik vagy másik részét emeltük ki, egyik vagy másik részére irányítottuk az olvasó figyelmét. Ez a vers viszont megbonthatatlan, a maga egészében hat, tehát vagy cím nélkül képzelhető el, s ekkor a szöveg tartalma közvetlenül „zúdul” az olvasóra, vagy éppen egy ilyen közömbös címmel, amely mintegy elaltatja az olvasó várakozását (én most valami fontosat, valami érdekeset fogok olvasni, én most egy Pilinszky-verset fogok olvasni), és amely cím *ellentétéként* még erőteljesebben, még váratlanabban hat a vers egyáltalán nem közömbös tartalma. A „c s a k négy sor” magyarázatot (PETŐCZ, i. h. 53) erőltetettnek érzem.

2. *Alvó szegek a jéghideg homokban.* A mondat két konkrét főnevet tartalmaz: *szeg* és *homok*. Önmagában mind a kettő közömbös stílusértékű, de a szövegösszefüggésben könnyen kaphatnak pozitív szerepet (szükséges építkezési anyagok; meleg, nyári homokos tópart, folyópart stb.). Itt azonban egy jelentéktelennek látszó nyelvi elem, a hol? kérdésre felelő belső helyhatározó ragja negatív értékűvé változtatja a két szót (*szeg a homokban*): a szög hegye, a rendtelenség kellemetlen érzése, a (baleset)veszély fenyegető érzése jelenik meg. Használhatott volna a költő halmozott alanyt: *alvó szegek és jéghideg homok (vesz körül* stb.), a halmozásból következő stílushatás azonban messze elmaradt volna a *-ban* ragos szerkezet stílushatásától. A veszélyt a *-k* többesjel sokszorozza meg (*szegek a homokban*). A veszélyérzet, a kellemetlen érzés további fokozását a hasonlítást kifejező összetett melléknévi jelző teszi lehetővé: a homok kellemetlenül hideg, sőt még tovább fokozva: jéghideg (*szegek a jéghideg homokban*). A veszély azáltal válik aztán igazán valóságossá, élővé, hogy az élettelen tárgy, a szeg élőlényekre jellemző, melléknévi igenévvel kifejezett jelzöt kap (*alvó*). A szeg bármikor szúrhat, az alvó veszély bármikor „felébredhet”, bekövetkezhet. *Vigyázat! Ne mozdulj!* Szeretnénk kiáltani, és a mondatban levő veszély, feszültség érzékeltetésére indokoltnak látnánk legalább három felkiáltójel és két villámjel használatát (ha ez utóbbiakat ismerné a magyar helyesírás, s nem csak a villanyoszlopokon találkozhatnánk e piktogramokkal). A költő azonban ponttal zárja, fojtja le a mondatot, egyben mozdulatlaná merevítve azáltal, hogy kihagyja belőle az állítmányt. A lehetséges állítmányok (például *vannak, található, hevernek, fenyegetnek* stb.) azonban nem sok újat mondanának, a mondat szerkezetét azonban indokolatlanul fellazítanák, ritmusát megtörnék.

3. *Plakátmagányban ázó éjjelek.* Az alap ismét két főnév: *magány* és *éjjel*. Az *éjjel* inkább közömbös jelentésű, de például jelzőkkel könnyen tehető pozitív hangulatúvá (*csendes éj, szentséges éj*), a *magány* viszont inkább negatív

hatású (bár például Csokonainál található *Áldott Magánosság*, *Szelíd Magánosság* is). A két szó együtt azonban mindenképpen negatív jelentésű lesz, a *magány* szó a *-ban* raggal állapothatározót fejez ki, s egy ilyen egyedülletben, magányban lenni (sötét) éjszakában, sőt a *-k* többesjel „érdeméből” éjjelek meghatározatlan hosszú során keresztül valóban félelmetes és kellemetlen. Ezt a kellemetlenséget emeli ki az éj jelzője: *ázó*. A melléknévi igenévvel kifejezett jelző itt áttételesen ugyan mozgásra utal: ahhoz, hogy valaki/valami ázzon, többnyire esnie kell az esőnek, de az igazi mozgás, a menekülés ebből a kellemetlen helyzetből, állapotból hiányzik a mondatból, s ezt fejezi ki a *magány*-hoz kapcsolódó *plakát*. Hogyan? Talán úgy, hogy a magányos költő (kitekintve az ablakon) látja a néptelen, sötét, esős utcát, ahol csak egy (valamit feltehetően mosolyogva reklámozó) nő vagy férfi alakja látszik egy plakáton. S ebből a képből szinte önmagától születik meg a sohasemvolt *plakátmagány* szó. És ahogy a plakátra kimerevített nő- (vagy férfi)alak ebben a kellemetlen állapotban sem tud nem mosolyogni, nem tud „leszállni” a plakátról és elmenekülni, ugyanúgy a költő is kiút nélkülinek, cselekvésre, menekülésre képtelennek, „plakátembernek” érzi magát. Ebből a mondatból is hiányzik az állítmány. A verssort talán így értelmezhetjük: *plakátmagányban* (végtelen, mozdíthatatlan magányomban) *ázó éjjelek* (esős éjszakák) ti. *voltak* vagy *múltak el* vagy *vesznek/vettek körül*.

Az első két sor szorosabb egységet alkot, az elsőben a fenyegetettség, a másodikban inkább a magány motívum uralkodik. Azzal, hogy az első két mondatban nincs állítmány, nincs az igeragozási rendszerbe illeszthető forma, a mondatok elvesztik idővonatkozásukat (jelen, múlt, jövő), a két mondat tartalma valamiféle tempus indefinitumba (meghatározatlan, meghatározhatatlan, tagolhatatlan idő) vagy tempus generale (általános, örök) időfolyamatba kerül. (Fülöp László az Apokrif elemzése során „kozmosz időtlenség”-ről ír: i. m. 99.)

4. *Égve hagyta a folyosón a villanyt*. Teljes szerkezetű mondat, az alany egyes szám második személyű. A cselekvés nem céltalan, irányul valamire (*villanyt*), és határozókkal determinált (*égve, folyosón*). Hiányoznak viszont az első két mondatban uralkodó szerepű jelzők. A mondat tehát szerkezetileg teljes ellentéte az előző kettőnek. A szavak szintjén azonban nincs mozgás itt sem, hiszen a cselekvés valójában egy el nem végzett cselekvés: a villany leoltásának elmaradása. Tartalmilag az *égve hagyta* valamiféle reményt, nyitva hagyott menekülési lehetőséget jelöl, az igealak a meghitt, tegező viszony esetében is használatos forma, s így ez a sor ebből a szempontból is ellentéte az első kettőnek. Az aktív cselekvéssel (*leoltotta a folyosón a villanyt*) ez az ellentét megszűnne, hiszen a megszólított (társ) is csak növelné a reménytelen magányt azzal, hogy követhetetlenül eltűnik a sötétben. Pedig a költő megpróbál utána futni, kitörni, menekülni a fenyegetettségéből, a magányból, de nem sikerül. Ez a mozgás észrevétlenül a szöveg ritmusába van elrejtve:

-- u- u- u- u- -	al-vó	sze-gek (!)	a jég-	hi-deg	ho-mok-	ban
u- u- u- -- u-	pla-kát-	ma-gány-	ba-ná-	zó éj-	je-lek	
-u uuuu- u- -	ég-ve	hagy-ta-	da fo-lyo-	só-	na vil-	lanyt
u- -- u-	ma ont-	ják vé-	re-met			

Az első két jambikus sor után a harmadik a jambus ellentétével (trocheussal) kezdődik, majd a sok rövid szótag (a hangsúlytalan névelőt az előző szóhoz vonva) menekülésszerűen felgyorsítja a ritmust, de ez a sor végére ismét lelassul, jambikussá változik. Az utolsó sor ritmusa pedig végleg visszatér a félelmet, magányt kifejező első két sor ritmusához. Egy kis természetes „ritmusremegés” a szúrós szeggek említésekor adódhat: *al-vó sze-ge-ka...*, de ez könnyen ki is küszöbölhető, hiszen a mondat alanyi és állítmányi része között szólamhatár van, s a költő is ezt a logikai tagolást érzékeltette a vers felolvasása során.

5. *Ma ontják véremet.* A záró mondat is teljes szerkezetű, az alany határozatlan, s ezt fejezi ki a többes szám harmadik személyű igealak. Az ige a *vér* szóval szorosabb kapcsolatot alkot. A kapcsolat jelentése 'meggyötör, megöl'. Ez a szerkezet is „a választékos, igényes, emelkedettebb stílusban használatos” minősítést kaphatna (ÉKsz. 1985), érdemes is lenne felvenni az *ont* ige harmadik 'rombol, ront' jelentéséhez is. Úgy látszik, mintha a rövid kijelentő mondat tisztázná a helyzetet, az eddig megfoghatatlan, általános félelemérzet, fenyegettség körvonalazódik, leszűkül, megtalálja a célpontját, a birtokos személyraggal jelzett egyes szám első személyű beszélőt: a lírai ént vagy a vele azonosuló olvasót. Megszűnik a magány is, hiszen emberek (gyilkosok) jelennek meg. A feszültség azonban továbbra sem csökken, a veszély csak ismertté válik, de elérhetővé nem. Ezt a *vér* szó, a 'megöl' jelentés biztosítja, s az, hogy a határozatlan alany miatt nem tudjuk, kik azok, akik gyilkolni fognak, kik elől kellene menekülni, ha menekülni lehetne, kikkel szemben kellene védekezni, ha képes lenne védekezni az ember. A feszültség fenntartását, sőt bizonyos fokú növelését szolgálja az időhatározó, amely csak egy időkeretet, ráadásul közeli időkeretet jelöl meg, de a vérontás pontos időpontját nem. Az áldozat továbbra sem tudja, nem csak hogy azt nem, hogy kik?, de azt sem, hogy mikor?, továbbra is a vers elejétől fogva meglévő feszültségben, félelemben kell élnie. A *most ontják véremet* vagy egy kissé hosszabb *két perc múlva kiontják véremet* -megoldás a feszültség jelentős csökkenését jelentené, szinte a magát már fásultan megadó áldozat megkönnyebbült sóhájának tűnne. A többinél rövidebb sor az „erről már nincs mit beszélni többet” megfellebbezhetetlenségét sugallja. (A francia fordítás „kiegyensúlyozottabb” például ez a sor is (*Et lentement versant mon sang l'on m'assasine*) egyenlő hosszú a többivel; vö. Pilinszky János összegyűjtött levelei. Bp., Osiris Kiadó, 1997. 131).

6. A szöveg nyelvi megformáltságából kiinduló fenti elemzés nem tudott ki-
térni nagyon sok részletre. Jobban lehetne hasznosítani például jelentéstani
szempontokat vagy legalább utalni olyan fontos szövegtani kérdésre, hogy mi
teszi a négy különálló kijelentő mondatot szöveggé (vö. KANYÓ ZOLTÁN: Szö-
vegelmélet és irodalomelmélet. In: Szemiotika és irodalomtudomány (Válogatott
tanulmányok) Szeged, JATE Kiadó, 1990. 158–62).

A szöveg nemcsak bizonyos gondolatokat, érzéseket, hangulatokat hordozó
zárt nyelvi anyag, hanem olyan anyag is, amely egyetértő vagy elutasító reakci-
ókat válthat ki az olvasóból, vagy az olvasó műveltségétől vagy pillanatnyi han-
gulatától függő asszociációkat ébreszt. Ebben a versben önmagától adódik a
minden soron végigvezethető biblikus asszociációs sor. Ennek részletesebb vizs-
gálatába most nem bocsátkozhatom.

A szöveg legtöbbször beágyazódik egy nagyobb egységbe, ez a vers is
Pilinszky költészetének része, életének, életérzésének egy darabja. Az „igazi”
verselemzés (irodalmi, irodalomtörténeti) ezeknek a körülményeknek a vizsgálá-
táról sem mondhat le. Az a szakirodalom, amely ezt a verset részletesen elemzi,
foglalkozik is fontos és komoly történelmi vonatkozásokkal (háború, az ötvenes
évek légköre), életrajzi kérdésekkel (Márkus Annával való kapcsolata; vö.
TÜSKÉS, i. m. 1996. 81–4, 88–9, KUKLAY ANTAL, A kráter peremén (Gondola-
tok és szemelvények Pilinszky János verseihez). Sárospatak, Római Katolikus
Egyházi Gyűjtemény kiadása, 1988. Második javított, bővített kiadás. 123).
Egy-egy szó, motívum (*szeg, homok* stb.) összetett jelentése is jobban érthető,
ha a költő különböző verseiben való előfordulásukat is vizsgálhatjuk. Pilinszky-
vel kapcsolatban nem lehet lemondani bizonyos filozófiai, világnézeti kérdések
(egzisztencializmus, katolicizmus) tárgyalásáról sem.

Az egyes szinteket, vizsgálati szempontokat — csupán jelzésszerűen — az
alábbi táblázatban foglalhatjuk össze:

	1. sor	2. sor	3. sor	4. sor
1. szöveg	szegek, homokban	plakátmagány- ban, éjjelek	villanyt, -d	ontják véremet
2. érzelmi, gondolati tartalom	félelmetes világ	végtelen magány	fény, segítő társ; a menekülés lehetősége	a menekülés lehetetlensége
3. (biblikus) asszociáci- ós szint	szegek Jézus keresztre feszítéséhez	Jézus az Olaj- fák hegyén egyedül, éjjel	„Atyám, ha aka- rod...” (Lukács 22, 42)	Jézus keresztre feszítése
4. egyéni (társadal- mi, életraj- zi) szint	? veszekedés, vita, bántó, sértő, szűrő szavak; a (homokórán) le- pergett időben, azaz a múltban (?), a por és hamu testben (?), az emlékezetben, emlékekben (?), a kihűlt érzésvilágban (?), a gyötrelmes életben?	egy esős éjsza- ka emlékképe (a szövegben költőileg át- formálva)	a szövegben ere- deti formában megmaradt felvil- lanó emlékkép (ezt maga a költő is említi egy in- terjúban)	válóperes tár- gyalás (ezt ma- ga a költő is említi)

Egy műalkotás, vers minél teljesebb megértéséhez természetesen a legszélesebbkörű elemzés szükséges. A kapott ismereteknek azonban nem mindig örülhet az „egyszerű” olvasó, hiszen a műalkotások forrásául szolgáló élményanyag, a művész élete nem minden esetben példaértékű. E vers esetében is kérdezhetnénk, nem indokolatlan túlérzékenység eredménye-e az, hogy egy „oszlopba” kerülhet a vérontás, Krisztus keresztre feszítése és egy valóperes tárgyalás.

Kívánom, hogy az ünnepeket még sokáig tudjon foglalkozni Móricz Zsigmond és mások nyelvjárási szavainak vizsgálatával, Tóth Árpád és mások verseinek stilisztikai sajátosságaival.

KISS ANTAL